

Wojciech Nowakowski

"Kurhany Jaćwiągów" : kilkadziesiąt lat naukowego mitu

Światowit : rocznik poświęcony archeologii przeddziejowej i badaniom pierwotnej kultury polskiej i słowiańskiej 9 (50)/B, 181-192

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WOJCIECH NOWAKOWSKI

„KURHANY JAĆWIĘGÓW” – KILKADZIESIĄT LAT NAUKOWEGO MITU

Jednym z najbardziej efektywnych narzędzi w warstwie archeologa jest pojęcie „kultury archeologicznej”, pozwalające na uporządkowanie znalezisk archeologicznych przez łączenie ich w zbiory zabytków występujących współcześnie sobie na wydzielającym się terytorium¹, a następnie – w uzasadnionych przypadkach, gdy istnieją odpowiednie źródła pisane² – na podjęcie prób historycznych lub etnicznych³ identyfikacji wydzielonych tą drogą jednostek. Pominięcie opisanego etapu analizy skutkuje na ogół przyjmowaniem jako podstaw podziału materiału archeologicznego historycznych lub współczesnych granic politycznych, czy wręcz administracyjnych, bądź też operowaniem, zazwyczaj jeszcze bardziej anachronicznymi, określeniami etnicznymi. Dość częstym zabiegiem bywa też aprioryczne zaakceptowanie jednego, rzekomo charakterystycznego i stale obecnego zjawiska, które miałyby przesądzać o jego jednoznacznym zaklasyfikowaniu⁴ – efektem połączenia obu tych praktyk było stworzenie tezy o „kurhanach Jaćwięgow” (por. SEDOV 1964), uznawanych za niewątpliwy ślad archeologiczny tego ludu.

Wśród historyków panuje obecnie stosunkowo duża zgodność, co do położenia siedzib Jaćwięgow, choć wielość nazw, pod którymi lud ten występował w średniowiecznych źródłach pisanych, utrudniała wypracowanie ogólnie akceptowanego stanowiska. Najdokładniejszą lokalizację przedstawił krzyżacki kronikarz Piotr z Dusburga,

który wśród ziem pruskich wymienił krainę *Sudua*⁵ (por. KAMIŃSKI 1953: 51–60). Ziemia ta stanowić miała najbardziej oddalone od Bałtyku, a jednocześnie najdalej na wschód wysunięte pruskie terytorium plemienne, leżące na południe od nadniemeńskiej Skalowii, a zarazem lokowane na wschód zarówno od Galindii, sytuowanej na południowych Mazurach, jak i od Barcji, leżącej nad rzekami Guber i Dejma. Od wschodu z ziemią *Sudua* sąsiedować miała Litwa, przy czym za umowną rubież pomiędzy obiema krainami uznawany jest Niemen (KAMIŃSKI 1953: 45–51, 60–62; 1963; TYSZKIEWICZ 2003; por. WIŚNIEWSKI 1981).

Sudowite, czyli mieszkańcy owej krainy *Sudua*, są identyfikowani zarówno z ludem, określanym w źródłach ruskich jako *Jatvjagi*⁶ (por. KAMIŃSKI 1953: 13), jak i z *Pollexiani*, wymienianymi w kronice Kadłubka⁷. Przyjmuje się przy tym, że chociaż wszystkie te etnonimy byłyby traktowane jako ogólne określenie całego ludu Jaćwięgow⁸, to jednocześnie pełniły one rolę partykularnych oznaczeń poszczególnych plemion jaćwięskich, najbliższych terytorialnie autorom odpowiednich przekazów (POWIERSKI 1975: 469; 2004: 161). Wychodząc z tego założenia, J. Nalepa wywiódł trzy wspomniane etnonimy⁹ od nazw rzek, płynących przez terytoria zajmowane przez konkretne odłamy Jaćwięgow: *Sudowite* lokalizował nad rzeką *Sudonia*, lewym dopływem *Szeszupy*¹⁰, na szlaku wypraw krzyżackich (NALEPA 1964: 25–26, 41–46; 1967: ryc. 1; 1981: 124,

¹ Por. przedstawioną przez K. Godłowskiego (1976: 378; 2000: 67) definicję *kultur archeologicznych – rozumianych jako jednostki umożliwiające uporządkowanie materiału archeologicznego – zbiory charakterystycznych elementów kulturowych uchwytanych w źródłach archeologicznych i współwystępujących ze sobą w powtarzającym się układzie na określonym obszarze i określonym czasie*.

² Rozważania na temat możliwości wykorzystania źródeł pisanych do interpretacji wyników analiz archeologicznych przedstawiał wielokrotnie J. Kolendo (1998: 29–63; 2006).

³ Por. propozycje operowania neutralnym etnicznie określeniem „wspólnota komunikatywna” (WOŁĄGIEWICZ 1981: 95–96, 102; PARCZEWSKI 2000).

⁴ Na temat zawodności tego rodzaju kryteriów i braku podstaw do ścisłego powiązania takich, rzekomo jednoznacznie charakterystycznych kategorii znalezisk archeologicznych, jak *francisca* z Frankami, czy *sax* z Sasami – por. BRATHER 2012: 403.

⁵ *Sudua, in qua Sudowite* (CHRONICON PRUSSIAE... III, 3).

⁶ *Во лето 6491. Иде Володимръ на Ятвяги, и победу Ятвяги,*

и взя землю их (LAVRET'EVSKAA LETOPIS'... 35; por. POWIEŚĆ MINIONYCH LAT... [33], 65).

⁷ *Sunt autem Pollexiani Getarum seu Prussorum genus* (CHRONICON POLONORUM... III, 19).

⁸ Już tylko jako ciekawostkę można przytoczyć propozycję J. Sembrzyckiego, skądinąd wybitnego badacza folkloru Mazur i Litwy Pruskiej, by nie stosować nazwy „Jadźwingowie”, która jest „tylko przekształceniem, spolszczeniem formy ruskiej Jatwjagowie”, a w jej miejsce używać „formy najczystszej, a zatem najwięcej uprawnionej”, która jego zdaniem powinna brzmieć: „Zudwa” (= Jaćwięż) oraz odpowiednio: „Zudwin” (Jaćwięż) i „zudwiński” (jaćwięski) – por. SEMBRZYCKI 1891: 851–852.

⁹ Czwartha, wydzielana przez J. Nalepę (1964: 46–47; 1967: ryc. 1) część Jaćwięży – *Dojnowa*, leżeć miała na granicy z Litwą.

¹⁰ Inną lokalizację, przesuniętą wyraźnie na południowy zachód, aż po północny skraj Krainy Wielkich Jezior Mazurskich, zaproponowali M. Engel, P. Iwanicki i A. Rzeszotarska-Nowakiewicz (2006b: ryc. 23).

134; por. POWIERSKI 1975; 2004: 161–162), natomiast *Jatvjagi*, których nazwę rekonstruował jako *Antivingas*, zajmować mieli obszar nad rzeką *Antia*, czyli nad Czarną Hańczą, blisko Rusi Czarnej (NALEPA 1964: 26–41; 1967: ryc. 1; 1981: 127–134). Z kolei *Pollexiani* mieliby swe siedziby nad rzeką *Elk* (dawne *Lek*, łacińskie *Lec*), w południowo-wschodniej części Pojezierza Mazurskiego, bezpośrednio graniczącej z polskim Mazowszem (NALEPA 1964: 47–49; 1967; 1970). Południową rubież Jaćwięży stanowiły więc rozlewiska i bagna Biebrzy (KAMIŃSKI 1953: 45–51, 60–62; 1956: mapa; 1963; TYSZKIEWICZ 2003; por. WIŚNIEWSKI 1981).

Od przedstawionej wyżej lokalizacji odbiegała dziewiętnastowieczna koncepcja, według której osadnictwo jaćwięskie miało sięgać o wiele dalej na południe, przekraczając Narew i obejmując Podlasie, a nawet część Mazowsza¹¹. Wizja „Wielkiej Jaćwięży”, wywodząca się od mitu średniowiecznej historiografii, przypisującego Drohiczynowi rolę stolicy Jaćwięgow¹² (por. KAMIŃSKI 1953: 23), została przez historyków całkowicie odrzucona już w połowie XX wieku (TYSZKIEWICZ 1975: 176–191; 2003), zaś rejestrowane przez językoznawców na Podlasiu toponimy jaćwięskie są już od półwiecza uznawane wyłącznie za argument na rzecz ich obecności jako jeńców wojennych lub „może jako wygnanców” (por. KURASZKIEWICZ 1955: 348), osadzanych poza macierzystym terytorium. Ostatnia próba wskrzeszenia „Wielkiej Jaćwięży”, podjęta na początku lat sześćdziesiątych ubiegłego stulecia, zakończyła się całkowitym niepowodzeniem: dowodem obecności Jaćwięgow na Podlasiu miała być rzekomo jaćwięska nazwa wsi *Kiermusy*, leżącej pod Tykocinem, a więc już na Podlasiu (OTRĘBSKI 1961). Pierwotna nazwa tej miejscowości brzmiała jednak *Kiermuszowski Młyn*, a wzięła się od nazwiska młynarza, którym w 1573 roku został niejaki Matys Kiermus, polski mieszczanin z Tykocina (WIŚNIEWSKI 1961), nie mający, rzecz jasna, nic wspólnego z Jaćwięgami.

Podobnie pozbawiona naukowego uzasadnienia była podjęta przez W.W. Siedowa (SEDOV 1964; 1987: 411–419; 1989) próba łączenia z tym ludem kurhanów typu rostolckiego, występujących w młodszym okresie wpływów rzymskich na prawobrzeżnym Mazowszu i Podlasiu (por. JAŹDZEWSKI 1939; JASKANIS 1976). Podstawą tej identyfikacji – wyraźnie stymulowanej wspomnianą wyżej wizją

„Wielkiej Jaćwięży” – miało być podobieństwo konstrukcji, czyli obecność płaszczy kamiennych, zarówno w kurhanach rostolckich, jak i w mogiłach znad Czarnej Hańczy. W interpretacji tej pominięty został jednak zupełnie kontekst kulturowy: znaleziska z kurhanów rostolckich wskazują jednoznacznie na ich przynależność do kultury wielbarskiej, której ludność jest powszechnie identyfikowana z szeroko rozumianymi Gotami (WOŁĄGIEWICZ 1981). Zupełnie inna była też ich funkcja: większość kurhanów rostolckich można, z pewnymi zastrzeżeniami, zaliczać do tzw. grobów książęcych¹³ (JASKANIS 1976: 247–248; por. GEBUHR 1998), a więc do obiektów wyróżniających się konstrukcją i lokowanych na skraju nekropoli lub nawet poza nimi. Także rozmiary kurhanów rostolckich, których średnica dochodzi do przeszło 20 metrów (JAŹDZEWSKI 1939: 4, ryc. 2; JASKANIS 1976: 219–226), przekraczają z reguły dwu- lub trzykrotnie wielkość przeciętnych mogił znad Czarnej Hańczy (por. JASKANIS 1961: 173; 1962: 281; ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1961b: 212).

Obecność na północno-zachodniej Białorusi szkieletowych grobów z brukami kamiennymi (por. KVÁTKOVSKAA 1998: 41–51, ryc. 3–5) – nie wykazujących zresztą większego podobieństwa do kurhanów z Suwalszczyzny z okresu wpływów rzymskich i okresu wędrówek ludów – miała być również podstawą do uznania, że obszary nad górnym Niemnem, Bugiem i górną Jasioldą leżały „w dawnej ziemi Jaćwięgow” („в древней земле ятвягов” – KVÁTKOVSKAA 1998: 188). Ta kolejna próba rozszerzenia granic osadnictwa jaćwięskiego, sformułowana właściwie bez analizy znalezisk archeologicznych, spotkała się dodatkowo ze zdecydowaną negatywną oceną historyków (por. TYSZKIEWICZ 2003: 65, przyp. 41).

Mimo zupełnego zdezaktualizowania – a właściwie nawet: skompromitowania – koncepcji „Wielkiej Jaćwięży”, wciąż można znaleźć publikacje archeologiczne błędnie przypisujące ludom pruskim, wraz z Jaćwięgami, rozległe terytorium, sięgające na południu poza górną Narew (por. KURNATOWSKA 2008: 326). Usprawiedliwieniem dla takich działań może być, w pewnym stopniu, obiektywna trudność, jaką jest słabe rozpoznanie archeologiczne wczesnośredniowiecznych Prus (por. WRÓBLEWSKI 2006b), a zwłaszcza tych obszarów, na których lokowana jest wczesnośredniowieczna Jaćwięż. Stan ten skutkuje brakiem możliwości

¹¹ Por. opinię J. Lelewela (1844: 30), zaliczającego Jaćwięgow do ludów pruskich: *Od południa Sembli, czyli Prusacy z okolic Pregla rozszerzali swe posady w Mazowsze; kilkanaście osobnych ludów utworzyli, a z nich najznamienitsi aż do Niemna rozciągający się, byli Sudawi, Sudawami od północy, Jadźwingami od południa zwani; od południa przypierali oni do Bugu i za Bug w ziemie polskie się wdzielali, od Polaków Podlasiąnami zwani.*

¹² Por. *Gens autem Iaczwingorum natione, lingua, ritu, religione et moribus magnam habeat cum Lithuanis, Pruthenis et Samagitis conformitatem, cultui ydolorum et ipsa dedita, principalis cuius et metropolis erat arx et civitas Drohiczin* (ANNALES... III, 496–497).

¹³ Por. entuzjastyczną opinię K. Jażdżewskiego (1939: 19): „imponujące »królewskie« kurhany, takie jak rozkopany w Rostoltach”.

zdefiniowania modelu kulturowego mieszkańców dorzecza Czarnej Hańczy, gdzie znajdować się miały siedziby plemienia *Antivinas*, czyli Jaćwięgów *sensu stricto*: mimo przeszło półwiecznej, intensywnej działalności archeologów w tym rejonie, do dziś brak praktycznie jakichkolwiek danych na temat wczesnośredniowiecznych osad otwartych, a wykopaliska na grodziskach ograniczały się z reguły do sondaży. W dodatku większe i szerzej zakrojone badania wczesnośredniowiecznych zespołów osadniczych w Osinkach, Posejnelach i Szurpiłach ciągle jeszcze nie doczekały się opracowania i opublikowania (por. JASKANIS 1974: 404; OKULICZ-KOZARYN 1993: 139–146).

W tej sytuacji brak jest możliwości wydzielenia w dorzeczu Czarnej Hańczy wczesnośredniowiecznych skupisk osadniczych oraz rozdzielających je pustek, a tym samym niemożliwe jest zdefiniowanie Jaćwięży jako rejonu wyraźnej koncentracji zasiedlenia, otoczonego pustą, niezamieszkałą strefą graniczną. W konsekwencji brak również podstaw do zdefiniowania endemicznych form ceramiki, części stroju czy elementów uzbrojenia, a więc cech, które pozwoliłyby zdefiniować kulturę archeologiczną, mogącą uchodzić za niekwestionowany ślad wczesnośredniowiecznych Jaćwięgów.

Przyczyną tego niezadowalającego stanu badań jest bez wątpienia brak we wczesnośredniowiecznej Jaćwięży cmentarzysk, a więc stanowisk, dostarczających najwięcej znalezisk, które mogłyby posłużyć do konstruowania systemów periodyzacyjnych czy też podziałów kulturowych. Brak uchwytnych archeologicznie nekropoli dotyczy zresztą w tym czasie wszystkich południowych ziem pruskich. Ich mieszkańcy od VI–VII wieku zaczęli przyjmować model kulturowy swoich południowych sąsiadów – Słowian. Wpływy słowiańskie, które najwcześniej i najwyraźniej zaznaczyły się w ceramice (OKULICZ 1988; WRÓBLEWSKI, NOWAKIEWICZ 2003), przesądziły także o zaadaptowaniu systemu osadniczego, w którym rolę głównych ośrodków lokalnych wspólnot odgrywały umocnione osady – grodziska, oraz o zaakceptowaniu słowiańskiego „bezcmentarzykowego” obrządku pogrzebowego (por. ZOLL-ADAMIKOWA 1979: 208, ryc. 56–57; PARCZEWSKI 1993: 115–118, ryc. 23–26; DULINICZ 2006: 266–274, ryc. 201–203). Na Pojezierzu Mazurskim, łącznie z jego wschodnią, „jaćwięską” częścią, oraz w dorzeczu Czarnej Hańczy brak więc wczesnośredniowiecznych stanowisk, które można by z całkowitą pewnością określić jako nekropole (por. WRÓB-

LEWSKI 2006b: 294). Można wprawdzie przypuszczać, że gromadne znaleziska uzbrojenia, odkrywane u schyłku XIX wieku w północno-wschodniej części Mazur, pochodziły z tzw. *Aschenplätze*, a więc ze specyficznych cmentarzysk warstwowych (ENGEL 1939, 52–55; por. JAŹDZEWSKI 1981: 630; WRÓBLEWSKI 2006a). Choć znaleziska te bywają niekiedy podstawą do formułowania jednoznacznych opinii, że „mamy tu do czynienia z ciałopalnymi pochówkami popielnicowymi lub warstwowymi” (ENGEL, IWANICKI, RZESZOTARSKA-NOWAKIEWICZ 2006b: 26, ryc. 20; por. „cremation urn or laminar burials” – ENGEL, IWANICKI, RZESZOTARSKA-NOWAKIEWICZ 2006a: 201–202, ryc. 8), to dość nieprecyzyjna dokumentacja tych stanowisk powoduje jednak, że wszelkie takie interpretacje trzeba traktować jako wstępną hipotezę badawczą. Z kolei współczesne wykopaliska, których wyniki mogłyby sugerować występowanie nekropoli warstwowych, bądź prowadzono na stanowiskach silnie zniszczonych (NOWAKOWSKI 1998), bądź objęły do tej pory tylko niewielką część ewentualnego cmentarzyska (SAWICKA 2011), co również zmusza do ogromnej ostrożności.

Niezależnie od – ciągle jeszcze hipotetycznego – występowania we wschodniej części Pojezierza Mazurskiego i w dorzeczu Czarnej Hańczy wczesnośredniowiecznych cmentarzysk warstwowych, brak na tym obszarze kurhanów, które można byłoby datować na X–XIII wiek, a więc na czas, do którego odnoszą się źródła historyczne, wymieniające pod różnymi nazwami Jaćwięgów. W tej sytuacji uznawanie kurhanów za wyznacznik „jaćwiękości” (por. SEDOV 1964; 1987: 411–419; 1989) trzeba uznać za całkowite nieporozumienie. Pojawia się też pytanie, skąd właściwie wzięło się przekonanie o grzebaniu zmarłych pod kurhanami przez wczesnośredniowiecznych Jaćwięgów?

Wydaje się, że mogło być ono przede wszystkim skutkiem przypisania „Jaćwięgom” wszystkich, datowanych już od II wieku, znalezisk archeologicznych ze wschodnich Mazur i z dorzecza Czarnej Hańczy. Takie zaklasyfikowanie odkrywanych na tym obszarze zabytków z okresu wpływów rzymskich dostrzec można w polskiej archeologii jeszcze w początkach drugiej połowy XX wieku (KAMIŃSKI 1956; KOSTRZEWSKI, CHMIELEWSKI, JAŹDZEWSKI 1965: 268–269, 281–282, 304; por. JAŹDZEWSKI 1981: 551, 560), zaś na całkowicie anachroniczne stosowanie określenia „jaćwięskie” dla znalezisk archeologicznych z pierwszej połowy I tysiąclecia¹⁴ można ciągle natrafić w literaturze litewskiej

¹⁴ Trzeba tu podkreślić, że wprowadzone przez M. Kaczyńskiego (1976) określenie „kultura sudowska” na oznaczenie materiałów z okresu wpływów rzymskich i okresu wędrówek ludów, z ziem na wschód od Krainy Wielkich Jezior, nie miało definiować ich przynależności etnicznej, lecz stanowić tylko odnoszący się do trady-

cyjnego nazewnictwa i rozumiały dla wszystkich archeologów, zajmujących się północno-wschodnią Polską, *terminus technicus*, który miał być używany tylko do czasu, w którym zostanie opracowany archeologiczny podział kulturowy tego obszaru. Ten postulat badawczy nie został zrealizowany do dziś...

z ostatnich lat (por. JOVAISA, VASKEVIČIŪTĖ 2003: 59, ryc. 10:1). Podejście to było – czy też: jest – skutkiem całkowite mechanicznego utożsamiania z Jaćwiegami ludu *Soudinói* wymienionego przez Ptolemeusza (*GEOGRAPHIAE...* III 5, 9) oraz – nie poprzedzonego żadną krytyką i analizą źródeł – przyjęcia na tej podstawie tezy o braku jakichkolwiek zmian kulturowych, osadniczych, czy demograficznych na omawianym obszarze w ciągu blisko tysiąca lat (por. JAZDZEWSKI 1981: 628–629).

Nie wdając się w tym miejscu w przedstawianie wielokrotnie już prezentowanych trudności, związanych z lokalizacją ptolemeuszowych *Soudinói* (por. NOWAKOWSKI 1995b; 2003; 2005), warto jednak zwrócić uwagę, że będący podstawą takiej identyfikacji przekaz Piotra z Dusburga jednoznacznie wspomina o krainie *Sudua* oraz o jej mieszkańcach – *Sudowite* – wyraźnie przyjmujących miano od ziemi, stanowiącej ich siedzibę. Mogło to być zatem przetrwanie nazwy nie ludu, lecz wyłącznie krainy. Analogią mógłby być przypadek Kotliny Czeskiej – jej występująca z źródeł antycznych nazwa *Boihaemum* pochodziła od zamieszkujących ją w I wieku p.n.e. celtyckich Bojów (WENSKUS 1978), ale w bardzo podobnej formie – *Bohemia* – funkcjonowała w średniowieczu, jako oznaczenie kraju słowiańskich Czechów, których przybycie do Kotliny Czeskiej poprzedzał w dodatku półtysiącletni pobyt w tej krainie germańskich Markomanów. Nie można więc wykluczyć, że nazwa ziemi *Sudua* mogła zostać podobnie odziedziczona po wcześniejszych mieszkańcach, którzy nie musieli być identyczni z wczesnośredniowiecznymi *Sudowite*, a może nawet nie byli ich bezpośrednimi poprzednikami¹⁵.

Znacznie większą słabością tezy o „jaćwieskich kurhanach” jest jednak lekceważenie przez nią chronologii. Przekaz Ptolemeusza, opisujący tę część Sarmacji Europejskiej, został bowiem przez niego przejęty ze starszego dzieła Marinosa z Tyru (POLASCHEK 1965: kol. 695–696, 753–757; por. REICHERT 2003: 569) i odnosi się do sytuacji z końca I wieku, z tego zaś czasu ze wschodniego skraju Mazur i z dorzecza Czarnej Hańcy znane są tylko nieliczne i rozproszone znaleziska osadowe (por. OKULICZ-KOZARYN 1993: ryc. 5), brak zaś nekropoli. Jedyne, położone w pobliżu – choć już poza dorzeczem Czarnej Hańcy – cmentarzysko, na którym zarejestrowano obiekty z obiektami kamiennymi i brukami nad grobami (Radużnoe,

dawne Rominten – por. BEZZENBERGER 1896: 37–39), należy uznać raczej za peryferyjny punkt ugrupowań położonych dalej na zachód – na Mazurach (por. ENGEL, IWANICKI, RZESZOTARSKA-NOWAKIEWICZ 2006a: ryc. 1; 2006b: ryc. 1) lub na Sumbii. Tak więc, nawet jeżeli omawiany obszar u schyłku I wieku rzeczywiście stanowił ojczyznę ptolemeuszowych *Soudinói* – co, jak wspomniano, wcale nie jest pewne – to i tak nie sposób przypisać temu ludowi cmentarzysk kurhanowych.

Nekropole z kurhanami o kamiennie-ziemnych nasypach pojawiły się nad górną Czarną Hańcą w fazach B₂/C₁ i C_{1a} okresu wpływów rzymskich, czyli w drugiej połowie II i w początkach III wieku, a więc dopiero kilkadziesiąt lat po powstaniu relacji Marinosa z Tyru. Założono tu wówczas kilka cmentarzysk, na których, obok nielicznych grobów płaskich, występowały kurhany, z reguły przykrywające zarówno pochówki ciałałopalne, jak i szkieletowe. Trzy z tych stanowisk – Osowa (JASKANIS, JASKANIS 1961; JASKANIS 1961; 1962), Szwajcaria (ANTONIEWICZ 1961; 1963; ANTONIEWICZ, KACZYŃSKI, OKULICZ 1956; 1958) oraz Żywa Woda (ZIEMLIŃSKA-ODOJOWA 1958; 1961a; 1961b; 1966) – leżały w niewielkiej, kilkukilometrowej odległości od siebie, w bezpośrednim pobliżu górnego biegu Czarnej Hańcy. Być może za ślad kolejnego, niemal zupełnie zniszczonego cmentarzyska kurhanowego z grobami szkieletowymi z fazy C₁ można uznać stanowisko w Płocicznie, położone kilka kilometrów dalej na południe, w pobliżu zachodniego skraju południowej zatoki jeziora Wigry (GRONAU 1942: 124; por. NOWAKOWSKI 2011). Z kolei na cmentarzysku w Szurpiłach, położonym 20 kilometrów na północ od wspomnianego skupiska trzech nekropoli, odkryto wyłącznie groby ciałałopalne (ŻUROWSKI 1958; 1961; 1963), co jednak mogło wiązać się ze specyficznym sposobem prowadzenia wykopalisk na tym stanowisku¹⁶.

Później, bo raczej dopiero w rozwiniętej fazie młodszego okresu wpływów rzymskich (C₂ – ok. 250–300 r. n.e.), kurhany z płaszczami kamiennymi i licznymi pochówkami ciałałopalnymi pojawiły się na północno-zachodnim skraju terytorium łączonego z Jaćwiegami – nad Gołdapią (por. BUJACK 1885; STADIE 1919; SZYMAŃSKI, GODZIEBA 2006; SZYMAŃSKI 2008; por. też ENGEL, IWANICKI, RZESZOTARSKA-NOWAKIEWICZ 2006a: 200; 2006b: 25). Za swego rodzaju analogię do tego zjawiska można hipotetycznie uznać

¹⁵ Takie same zastrzeżenia można zresztą zgłosić w przypadku innego ludu, wymienionego przez Ptolemeusza, a identyfikowanego z jednym z plemion pruskich – *Galindai/Galindite* – por. NOWAKOWSKI 2003.

¹⁶ Por. bardzo surową i dobrze uargumentowaną ocenę wykopalisk T. Żurowskiego w Szurpiłach przez E. Kowalczyk-Heyman (2009: 548, przyp. 27). Skrajnie odmiennie i, jak się wydaje, mniej uzasadnione stanowisko na temat archeologicznych działań tego badacza zajmują D. Piotrowska (2009: 97) i P. Urbańczyk (1999).

sytuację na trudnej do jednoznacznego zaklasyfikowania kulturowego nekropoli w Netcie, położonej ok. 30 km na południe od skupiska cmentarzysk kurhanowych nad Czarną Hańczę. Na stanowisku tym, funkcjonującym od fazy B₂/C₁ jako płaskie cmentarzysko ciepłopalne, kurhany – z jednym nieco wcześniejszym wyjątkiem (kurhan II) – pojawiły się dopiero u schyłku okresu wpływów rzymskich (BITNER-WRÓBLEWSKA 2007: 104–105; por. KACZYŃSKI 1976: 281).

Przedstawiona sytuacja archeologiczna wydaje się odzwierciedlać efekt przybycia nad Czarną Hańczę w 2. połowie II wieku – a więc w kilkadziesiąt lat po zapisaniu przez Marinosa z Tyru informacji o ludzie *Soudinoi* – nowej, niezbyt dużej grupy ludności, wraz z którą pojawił się tu charakterystyczny dla niej obrządek pogrzebowy. Jednocześnie można dostrzec wyraźne podobieństwo pomiędzy cmentarzyskami znad Czarnej Hańczy a nielicznymi i niewielkimi nekropolami, które w tych samych fazach B₂/C₁–C_{1a} okresu wpływów rzymskich pojawiły się na obszarze dzisiejszej wschodniej Litwy (por. SADAUSKAITE 1959; ANTANAVIČIUS 1969; BLIJUS 1983; SVETIKAS 1983), a nawet jeszcze dalej ku północnemu wschodowi, w łotewskiej Selonii (GRICIUVIENE, BUŽA 2007: 9–17; por. MICHELBERTAS 2006). W czasach wcześniejszych, tj. we wczesnym okresie wpływów rzymskich, cały ten obszar stanowił strefę „bezcmentarzyskową”, zapewne w różnym stopniu powiązaną z kulturą ceramiki sztrychowanej, której ludność również stosowała obrządek pogrzebowy nie pozostawiający śladów uchwytnych archeologicznie (por. EGOREJČENKO 2006: 57–119). Wydaje się więc, że pojawienie się na tym rozległym obszarze nekropoli, które w następnych dziesięcioleciach przybrały dość zbliżoną formę cmentarzysk kurhanowych, mogło być wynikiem podobnych procesów kulturowych. Nie można więc wykluczyć, że była to, przynajmniej w początkach młodszego okresu wpływów rzymskich

(1. połowa III wieku), jedna strefa kulturowa (NOWAKOWSKI 1995a: 76–80), której poszczególne części – zachowując „wspólną” kurhanową formę grobów – uzyskały później własny charakter, formując kulturę sudowską (KACZYŃSKI 1976: 261–267; por. ENGEL, IWANICKI, RZESZOTARSKA-NOWAKIEWICZ 2006a: 185, ryc. 2; 2006b: 24–25, ryc. 8), kulturę kurhanów wschodnioliteńskich (por. TAUTAVIČIUS 1980: 83, ryc. 3; 1996: 44–57, ryc. 1; BLIJUNE 2006; VAITKEVIČIUS 2005) oraz tzw. kurhany selskie (por. KAZAKEVIČIUS 2000; SIMNISKYTĖ 2006; GRICIUVIENE, BUŽA 2007: 9–26). Szeroki zasięg występowania kurhanów, znacznie wykraczający poza hipotetyczną „kolebkę” Jaćwięgów, wyklucza uznanie tej formy grobu za jednoznaczny wyznacznik archeologiczny tego ludu.

Podsumowując należy więc stwierdzić, że brak jest podstaw, by Jaćwięgom przypisywać cmentarzyska kurhanowe. Z obszaru, na którym lokują ten lud źródła pisane, brak jest wczesnośredniowiecznych stanowisk, które można by jednoznacznie uznać za nekropole. Także hipotetycznych przodków Jaćwięgów – ptolemeuszowych *Soudinoi* – nie sposób, dokładnie z tych samych powodów, łączyć z cmentarzyskami kurhanowymi. „Kurhany Jaćwięgów” trzeba więc uznać za naukowy mit, przypominający równie aprioryczną wizję „Wielkiej Jaćwięży”. Obie te koncepcje, których podstawą były konstrukcje lekceważące chronologię i geografie oraz właściwie zupełnie pomijające źródła archeologiczne, powinny więc razem wypaść z obiegu naukowego. Dotychczasowe, smutne doświadczenia¹⁷ wskazują jednak, że obu pisany będzie jeszcze długi żywot.

Prof. dr hab. Wojciech Nowakowski
Instytut Archeologii
Uniwersytet Warszawski
samland@wp.pl

¹⁷ Por. jeszcze raz niedawną, a w dodatku „reprezentacyjną” publikację ośrodka poznańskiego – KURNATOWSKA 2008: 326.

Bibliografia

Źródła

- ANNALES...* – *Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae, Liber 3–4*, M. Plezia (wyd.), Varsaviae 1970.
- CHRONICON POLONORUM...* – *Magistri Vincentii Chronicon Polonorum*, (w:) A. Bielowski (wyd.), *Monumenta Poloniae Historica – Pomniki dziejowe Polski*, t. II, Lwów 1872.
- CHRONICON PRUSSIAE...* – Peter von Dusburg, *Chronicon terrae Prussiae*, (w:) Th. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke (wyd.), *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, t. 1, Leipzig 1861.
- GEOGRAPHIAE...* – *Claudii Ptolemaei Geographiae, Codex Urbinas Graecus 82*, J. Fischer (wyd.), *Codices e Vaticanis Selecti XVIII*, Lugduni Batavorum [Leiden] – Lipsiae 1932.
- LAVRENT'EVSKAA LETOPIS'...* – *Лаврентьевская летопись – I. Древний текст летописи Нестора*, (w:) *Полное собрание русских летописей, т. I: I.–II. Лаврентьевская и триюцкая летописи*, Санктпетербургъ 1846.
- POWIEŚ MINIONYCH LAT...* – *Powieść minionych lat*, przełożył i opracował Franciszek Sielicki, Wrocław – Warszawa – Kraków 1999.

Literatura

- ANTANAVIČIUS J.
1969 *Įdomūs senoviniai papuosalai*, „Muziejai ir paminklai” 12, 77–79.
- ANTONIEWICZ J.
1961 *Badania kurhanów z okresu rzymskiego dokonane w 1957 r. w miejscowości Szwajcaria, pow. Suwałki*, „Wiadomości Archeologiczne” XXVII/1, 1–26.
1963 *Wyniki badań przeprowadzonych w latach 1958–1960 na cmentarzysku w miejscowości Szwajcaria, pow. Suwałki*, „Wiadomości Archeologiczne” XXIX/2, 166–192.
- ANTONIEWICZ J., KACZYŃSKI M., OKULICZ J.
1956 *Sprawozdanie z badań w 1955 r. na cmentarzysku kurhanowym w miejsc. Szwajcaria, pow. Suwałki*, „Wiadomości Archeologiczne” XXIII/4, 308–326.
1958 *Wyniki badań przeprowadzonych w 1956 r. w miejscowości Szwajcaria, pow. Suwałki*, „Wiadomości Archeologiczne” XXV/1, 22–57.
- BEZZENBERGER A.
1896 *Das Gräberfeld bei Rominten*, „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” 20 (1895/1896), 35–46.
- BITNER-WRÓBLEWSKA A.
2007 *Netta. A Balt Cemetery in Northeastern Poland*, *Monumenta Archaeologica Barbarica XII*, Warszawa.
- BLIJENE A.
2006 *Watershed between Eastern and Western Lithuania during the Early and Late Migration Period*, „Archaeologia Lituana” 7, 123–143.
- BLIJUS A.
1983 *Eitulionių Pilkapynas*, „Muzieciai ir paminklai” 5, 31–40.
- BRATHER S.
2012 *„Völker”, „Stämme” und gentes im RGA. Archäologische Interpretationen und ethnische Identitäten*, (w:) H. Beck, D. Geuenich, H. Steuer (red.), *Altertumskunde – Wissenschaft – Kulturwissenschaft. Erträge und Perspektiven nach 40 Jahren Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, *Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 77*, Berlin – Boston, 401–428.
- BUJACK G.
1885 *Das Gräberfeld zu Rothebude, Kreis Goldap*, „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” 10 (1883/1884), 20–29.

- DULINICZ M.
 2006 *Frühe Slawen im Gebiet zwischen unterer Weichsel und Elbe. Eine archäologische Studie*, Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete 7, Neumünster 2006
- EGOREJČENKO A.A. [ЕГОРЕЙЧЕНКО А.А.]
 2006 *Культуры штрихованной керамики*, Минск.
- ENGEL C.
 1939 *Das jüngste heidnische Zeitalter in Masuren*, „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde und Heimatschutz“ 33, 41–57.
- ENGEL M., IWANICKI P., RZESZOTARSKA-NOWAKIEWICZ A.
 2006a *„Sudovia in qua Sudovitae”. The New Hypothesis about the Origin of Sudovian Culture*, „Archaeologia Lituana” 7, 184–211.
 2006b *Sudovia in qua Sudovitae. Nowa hipoteza na temat genezy kultury sudowskiej*, „Światowit” VI (XLVII)/B (2004–2005), 23–34.
- GEBÜHR M.
 1998 *Fürstengräber. § 4. Römische Kaiserzeit*, (w:) *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, t. 10, Berlin – New York², 185–195.
- GODŁOWSKI K.
 1976 *Zagadnienie ciągłości kulturowej i kontynuacji osadniczej na ziemiach polskich w młodszym okresie przedrzymskim, okresie wpływów rzymskich i wędrówek ludów*, „Archeologia Polski” XXI/2, 378–401.
 2000 *Pierwotne siedziby Słowian. Wybór pism pod redakcją Michała Parczewskiego*, Kraków.
- GRICIUVIENĖ E., BUŽA Z.
 2007 *Selonia and Selonians according to the Burial Data*, (w:) E. Gričiuvienė (red.), *Sėliai – The Selonians. Baltic Archeological Exhibition. Catalogue*, Vilnius, 7–109.
- GRONAU W.
 1942 *Ausgrabungen an der Grenze Ostpreußens*, „Germanen-Erbe“ 7, 122–127.
- JASKANIS D., JASKANIS J.
 1961 *Sprawozdanie z badań w 1957 r. na cmentarzysku kurhanowym w miejscowości Osowa, pow. Suwałki*, „Wiadomości Archeologiczne” XXVII/1, 27–48.
- JASKANIS J.
 1961 *Wyniki badań przeprowadzonych na cmentarzysku kurhanowym w miejscowości Osowa, pow. Suwałki w latach 1958–1959*, „Rocznik Białostocki” I, 131–191.
 1962 *Wyniki badań cmentarzyska kurhanowego we wsi Osowa, pow. Suwałki w latach 1960–1961*, „Rocznik Białostocki” III, 233–298.
 1974 *Badania wykopaliskowe w woj. białostockim przeprowadzone w latach 1969–1971 przez Konserwatora Zabytków Archeologicznych*, „Rocznik Białostocki” XII, 403–407.
 1976 *Kurhany typu rostolckiego (Z badań nad kulturą wschodniopomorsko-mazowiecką z późnego podokresu rzymskiego we wschodniej Polsce)*, (w:) K. Godłowski (red.), *Kultury archeologiczne i strefy kulturowe w Europie Środkowej w okresie wpływów rzymskich*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego CCCCXXII – Prace Archeologiczne 22, Kraków, 215–251.
- JAŹDZEWSKI K.
 1939 *O kurhanach nad górną Narwią i hutnikach z przed 17 wieków*, „Z Otchłani Wieków” XIV/1–2, 1–22.
 1981 *Pradzieje Europy Środkowej*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- JOVAIŠA E., VASKEVIČIŪTĖ I.
 2003 *Baltų kultūros*, (w:) E. Jovaiša, A. Butrimas (red.), *Lietuva iki Mindaugo*, Vilnius, 59–66.
- KACZYŃSKI M.
 1976 *Problem zróżnicowania wewnętrznego „kultury sudowskiej” w późnym podokresie wpływów rzymskich i okresie wędrówek ludów*, (w:) K. Godłowski (red.), *Kultury archeologiczne i strefy kulturowe w Europie Środkowej w okresie wpływów rzymskich*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego CCCCXXII – Prace Archeologiczne 22, Kraków, 253–289.

- KAMIŃSKI A.
 1953 *Jaćwież. Terytorium, ludność, stosunki gospodarcze i społeczne*, Łódź.
 1956 *Materiały do bibliografii archeologicznej Jaćwieży od I do XIII w.*, „Materiały Starożytne” I, 193–273.
 1963 *Pogranicze polsko-rusko-jaćwieskie między Biebrzą a Narwią*, „Rocznik Białostocki” IV, 7–41.
- KAZAKEVIČIUS V.
 2000 *Sėlių paminklai Lietuvoje*, „Latvijas Archeologija” 20, 7–20.
- KOLENDO J.
 1998 *Świat antyczny i barbarzyńcy. Teksty, zabytki, refleksja nad przeszłością. Tom I*, Warszawa.
 2006 *Plemiona Pomorza w starożytności*, (w:) W. Nowakowski i in. (red.), *Goci i ich sąsiedzi na Pomorzu. Materiały z konferencji „Goci na Pomorzu Środkowym”*, Koszalin 28–29 października 2005, Koszalin, 17–33.
- KOSTRZEWSKI J., CHMIELEWSKI W., JAŹDZEWSKI K.
 1965 *Pradzieje Polski*, Warszawa².
- KOWALCZYK-HEYMAN E.
 2009 *Szurpily – gród i jego nazwa. Z dziejów granicy litewsko-krzyżackiej*, (w:) A. Bitner-Wróblewska, G. Iwanowska (red.), *Baltowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam*, Seminarium Bałtyjskie II, Warszawa, 545–557.
- KURASZKIEWICZ W.
 1955 *Domniemany ślad Jaćwingów na Podlasiu*, *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 1, Warszawa, 334–348.
- KURNATOWSKA Z.
 2008 *Początki i rozwój państwa*, (w:) M. Kobusiewicz (red.), *Pradzieje Wielkopolski. Od epoki kamienia do średnio-wieczna*, Poznań, 397–429.
- KVĀTKOVSKĀ A. [КВЯТКОВСКАЯ А.]
 1998 *Ятвяжские могильники Беларуси (к. XI–XVII вв.)*, Vilnius.
- LELEWEL J.
 1844 *Dzieje Litwy i Rusi aż do unii z Polską w Lublinie 1569 zawartej. Wydanie drugie przejrzone i poprawione*, Poznań.
- MICHELBERTAS M. [МИХЕЛЬБЕРТАС М.]
 2006 *Погребальный обряд селов по данным исследований курганных могильников северо-восточной Литвы*, (w:) *Pētījumi sēļu senatnē. Rakstu krājums*, Latvijas Nacionālā Vēstures Muzeja Raksti 11, Rīga, 41–52.
- NALEPA J.
 1964 *Jaćwiegowie. Nazwa i lokalizacja*, *Prace Białostockiego Towarzystwa Naukowego* 2, Białystok.
 1967 *Polekszanie (Pollexiani) – plemię jaćwieskie u północnych granic Polski*, „Rocznik Białostocki” VII, 1966, 7–34.
 1970 *Polekszanie*, (w:) *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. 4, Warszawa, 212–213.
 1981 *W sprawie siedzib Jaćwingów*, „Rocznik Białostocki” XIV, 117–137.
- NOWAKOWSKI W.
 1995a *Od Galindai do Galinditae. Z badań nad pradziejami bałtyjskiego ludu z Pojezierza Mazurskiego*, *Barbaricum* 4, Warszawa.
 1995b *Soudinoi – lud pomiędzy Bałtykiem a Morzem Czarnym*, (w:) A. Bursche, M. Mielczarek, W. Nowakowski (red.), *Nunc de Suebis dicendum est. Studia archaeologica et historica Georgio Kolendo ab amicis et discipulis dicata. Studia dedykowane profesorowi Jerzemu Kolendo w 60-lecie urodzin i 40-lecie pracy naukowej*, Warszawa, 205–209.
 1998 *Jaćwieskie cmentarzysko warstwowe (?) w miejscowości Burdyniszki, na Suwalszczyźnie*, (w:) A. Buko (red.), *Studia z dziejów cywilizacji. Studia ofiarowane Profesorowi Jerzemu Gąssowskiemu w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej*, Warszawa, 119–123.
 2003 *Retrospekcja w archeologii: Galindai/Galinditae oraz Soudinoi/Sudavitae w świetle źródeł historycznych i znalezisk archeologicznych*, (w:) W. Wróblewski (red.), *Studia Galindzkie I*, Warszawa, 7–12.
 2005 *Soudinoi. § 2. Archäologisch-historisch*, (w:) *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, t. 29, Berlin – New York², 259–261.
 2011 *Das »Doppelgrab« aus Płociczno bei Suwałki. Ein erster Analyseversuch*, „Światowit” VIII (XLIX)/B (2009–2010), 101–118.

- OKULICZ J.
1988 *Problem ceramiki typu praskiego w grupie olsztyńskiej kultury zachodniobałtyjskiej (VI–VII w. n.e.), „Pomorania Antiqua” XIII, 103–133.*
- OKULICZ-KOZARYN J.
1993 *Szurpiły – zespół śladów osadnictwa z czasów od III w. p.n.e. do XIII w. n.e., (w:) O. Juskowiak (red.), Przewodnik LXIV Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geologicznego na Ziemi Suwalskiej 9–12 września 1993, Warszawa, 139–46.*
- OTRĘBSKI J.
1961 *W sprawie Jadzwingów, „Problemy. Popularny Miesięcznik Naukowy” XVII, № 3 (180), 220–221.*
- PARCZEWSKI M.
1993 *Die Anfänge der frühslawischen Kultur in Polen, Veröffentlichungen der österreichischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte XVII, Wien 1993.*
2000 *Kultury archeologiczne a teoria wspólnot komunikatywnych, (w:) S. Tabaczyński (red.), Kultury archeologiczne a rzeczywistość dziejowa, Polska Akademia Nauk. Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych. Prace IV, Warszawa, 207–213.*
- PIOTROWSKA D.
2009 *Jerzy Antoniewicz (1919–1970) w Państwowym Muzeum Archeologicznym: szkic do portretu, (w:) A. Bitner-Wróblewska, G. Iwanowska (red.), Bałtowie i ich sąsiedzi. Marian Kaczyński in memoriam, Seminarium Bałtyjskie II, Warszawa, 77–124.*
- POLASCHEK E.
1965 *Ptolemaios als Geograph, (w:) Realenzyklopädie der classischen Altertumswissenschaft, Suppl.Bd. X, Stuttgart, kol. 680–833.*
- POWIERSKI J.
1975 *Sudawowie, (w:) Słownik Starożytności Słowiańskich, t. 5, Warszawa, 469–470.*
2004 *Prussica. Artykuły wybrane z lat 1965–1995. Tom I, Malbork.*
- REICHERT H.
2003 *Ptolemaeus, (w:) Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, t. 23, Berlin – New York², 567–597.*
- SADAUSKAITĖ I.
1959 *Kairėnų ir Seiliūnų kapinynų radiniai, „Lietuvos TSR Mokslu Akademijos Darbai” Ser. A 1 (6), 59–70.*
- SAWICKA L.
2011 *Szurpiły, st. 8 („Mosiężysko”), woj. podlaskie. Badania w latach 2009–2010, „Światowit” VIII (XLIX)/B (2009–2010), 263–268.*
- SEDOV V.V. [СЕДОВ В.В.]
1964 *Курганы ятвягов, „Советская Археология” 1964/4, 36–51.*
1987 *Балты, (w:) В.В. Седов (red.), Финно-угры и балты в эпоху средневековья, Москва, 353–456.*
1989 *Земля ятвягов (племенная дифференциация), (w:) V. Žulkus (red.), Vakarų Baltų archeologija ir istorija, Klaipėda, 50–55.*
- SEMBRZYCKI J.
1891 *Ziemie północne i zachodnie kraju żuwińskiego, „Wisła” V, 851–864.*
- SIMNISKYTĖ A.
2006 *Weapon Burial Rite in the 2nd Half of the 1st Millennium (with Reference to Boki Barrow Cemetery), (w:) Pētījumi sēlu senatnē. Rakstu krājums, Latvijas Nacionālā Vēstures Muzeja Raksti 11, Riga, 65–76.*
- VON STADIE K.
1919 *Gräberfeld bei Gruneiken, Kr. Darkehmen, „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” 23/II (1905–1909), 408–416.*
- SVETIKAS E.
1983 *Aleknonių-Radastų (Alytaus raj.) kapinyno archeologiniai tyrinėjimai, „Kraštotyra” 16, 84–87.*

- SZYMAŃSKI P. [ШИМАНСКИЙ П.]
 2008 *Kurgанный могильник судавской культуры в Червоном Дворе возле Голдапа. Итоги исследований 2003–2007 гг.*, (w:) O.A. Радюш, К.Н. Скворцов (red.), *Древности Центральной и Восточной Европы эпохи римского влияния и переселения народов*, Germania – Sarmatia I, Калининград, 166–179.
- SZYMAŃSKI P. [ШИМАНСКИЙ П.], GODZIEBA L. [ГОДЗЕБА Л.]
 2006 *Могильник судавской культуры в Червоном Дворе – предварительные результаты исследований в 2003–2005 годах*, „Archaeologia Lituana” 7, 43–53.
- TAUTAVIČIUS A. [ТАУТАВИЧЮС А.]
 1980 *Балтские племена на территории Литвы в I тысячел. н.э.*, (w:) Э.С. Мугуревич (red.), *Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии)*, Рига, 80–88.
 1996 *Vidurinis geležines amžius Lietuvoje (V–IX a.)*, Vilnius.
- TYSZKIEWICZ J.
 1975 *Terytorium Jaćwieży w starszej historiografii*, Prace Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1, Warszawa, 99–207.
 2003 *Jaćwież wczesnośredniowieczna. Pomędzy Niemnem, Biebrzą i Góldapią, czyli przeciw legendom*, (w:) M. Nagielski, A. Rachuba, S. Górczyński (red.), *Świt pogranicza*, Warszawa, 56–65.
- URBAŃCZYK P.
 1999 *Teoria i praktyka badań wykopaliskowych Tadeusza R. Żurowskiego*, (w:) Z. Kobyliński, J. Wysocki (red.), *Tadeusz Roman Żurowski i konserwatorstwo archeologiczne w Polsce XX wieku*, Warszawa, 55–62.
- VAITKEVIČIUS V.
 2005 *Interpreting the East Lithuanian Barrow Culture*, (w:) V. Lang (red.), *Culture and Material Culture. Papers from the First Theoretical Seminar of the Baltic Archaeologists (BASE) held at the University of Tartu, Estonia, October 17th–19th, 2003*, Interarchaeologia 1, Tartu – Riga – Vilnius, 71–86.
- WENSKUS R.
 1978 *Boihaemum*, (w:) *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, t. 3, Berlin – New York², 207–208.
- WIŚNIEWSKI J.
 1961 *Ślady jaćwieskie koło Tykocina?*, „Problemy. Naukowy Miesięcznik Popularny” XVII, № 9 (186), 662–663.
 1981 *Badania nad dziejami osadnictwa ziem dawnej Jaćwieży i jej pogranicza – wyniki i propozycje*, „Rocznik Białostocki” XIV, 234–258.
- WOŁĄGIEWICZ R.
 1981 *Kultura wielbarska – problemy interpretacji etnicznej*, (w:) T. Malinowski (red.), *Problemy kultury wielbarskiej*, Słupsk, 79–106.
- WRÓBLEWSKI W.
 2006a *Aschenplätze – the Forgotten Burial Rituals of the Old Prussians*, „Archaeologia Lituana” 7, 221–234.
 2006b *Ziemia pruskie i jaćwieskie w okresie plemiennym (VII/VIII–XII/XIII wieku)*, (w:) W. Chudziak, S. Możdzioch (red.), *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce – 15 lat później*, Toruń – Wrocław – Warszawa, 285–309.
- WRÓBLEWSKI W., NOWAKIEWICZ T.
 2003 *Ceramika „pruska” i „słowiańska” we wczesnośredniowiecznej Galindii*, (w:) M. Dulicz (red.), *Słowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu*, Lublin – Warszawa, 165–181.
- ZIEMIŃSKA-ODOJOWA W.
 1958 *Sprawozdanie z badań w 1956 r. na cmentarzysku kurhanowym w miejscowości Żywa Woda, pow. Suwałki*, „Wiadomości Archeologiczne” XXV/1–2, 96–106.
 1961a *Sprawozdanie z badań w roku 1957–1958 na cmentarzysku kurhanowym z okresu rzymskiego w miejscowości Żywa Woda, pow. Suwałki*, „Wiadomości Archeologiczne” XXVII/1, 49–57.
 1961b *Badania wykopaliskowe w 1959 r. na cmentarzysku kurhanowym w miejscowości Żywa Woda, pow. Suwałki*, „Rocznik Białostocki” I, 193–222.
 1966 *Badania w 1962 r. na cmentarzysku z okresu późnorzymskiego w Żywej Wodzie, pow. Suwałki*, „Rocznik Białostocki” VI, 1965, 229–239.

ZOLL-ADAMIKOWA H.

- 1979 *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne Słowian na terenie Polski. Cz. II: Analiza i wnioski*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.

ŻUROWSKI T.

- 1958 *Sprawozdanie z badań cmentarzysk kurhanowych we wsi Szurpity pow. Suwałki*, „Wiadomości Archeologiczne” XXV/1–2, 107–130.
- 1961 *Sprawozdanie z badań w 1957 r. cmentarzyska kurhanowego na stanowisku 2 we wsi Szurpity pow. Suwałki*, „Wiadomości Archeologiczne” XXVII/1, 58–81.
- 1963 *Cmentarzysko ciałopalne na stanowisku 2 we wsi Szurpity, pow. Suwałki, na podstawie wykopalisk w latach 1958–1960*, „Wiadomości Archeologiczne” XXIX/3, 250–288.

WOJCIECH NOWAKOWSKI

“BARROWS OF THE SUDOVIAN” – SOME DOZEN YEARS OF A SCHOLARLY MYTH

One of the most effective tools in the repertoire of archaeology is the term of “archaeological culture,” which allows for putting archaeological finds in order by means of combining them into assemblages of finds which co-occur in a distinct territory (cf. GODŁOWSKI 1976: 378; 2000: 67). An omission of this stage of analysis often results in identifying one, apparently characteristic and permanently present phenomenon, which would be supposed to decide on its unequivocal classification – for the Sudovians such a role was supposed to be played by barrow cemeteries (cf. SEDOV 1964).

Historians are now to a great degree unanimous concerning the location of the territories of the Sudovians. The Teutonic chronicler Peter of Dusburg mentioned the land of Sudua, identified with Sudovia, among Prussian territories. This was the Prussian tribal territory which was the most distant from the Baltic and at the same time the easternmost one. Its southern frontier was constituted by backwaters and marshes of the River Biebrza (KAMIŃSKI 1953: 45–51, 60–62; 1956: map; 1963; TYSZKIEWICZ 2003; cf. WIŚNIEWSKI 1981). Previous attempts at extending the territory of Sudovia to Podlachia on the eastern extremities of Masovia were completely rejected by historians already in the mid-20th c. (TYSZKIEWICZ 1975: 176–191; 2003).

Furthermore, there are no grounds to accept the concept of V.V. Sedov (1964; 1987: 411–419; 1989), according to which so-called Rostofty type barrows could be attributed to the Sudovians. This identification was based on the similarity of construction. However, it completely neglected the cultural context: finds from Rostofty type barrows unequivocally point to their pertinence to the

Wielbark Culture, whose population is commonly identified with the Goths in a broad sense (WOŁĄGIEWICZ 1981).

A certain excuse for undertaking such attempts at archaeologically defining Sudovia can be a poor archaeological recognition of early medieval Prussia (cf. WRÓBLEWSKI 2006b), with special reference to the territories where early medieval Sudovia was supposedly located. The reason for this unsatisfactory state of research is no doubt the lack of cemeteries in the eastern part of the Masurian Lake District and the basin of the River Czarna Hańcza. Sites of this kind provide the greatest number of finds which could serve to establish systems of periodisation or cultural divisions.

Due to this lack of early medieval necropoles from the 10th–13th c., that is, from the time which is covered by historical sources mentioning the Sudovians under different names, and especially due to the total absence of sites which could be considered as barrow necropoles, the assumption that barrows are an indicator of “Sudovian identity” (cf. SEDOV 1964; 1987: 411–419; 1989) must be considered as a complete misunderstanding. A question also emerges: what was actually the origin of the assumption that the early medieval Sudovians buried their dead under the barrows?

It seems that it may have chiefly resulted from the attribution of all archaeological finds dated to the Roman Period and the Migration Period which are known from eastern Masuria and the basin of the River Czarna Hańcza to the “Sudovians” (cf. KAMIŃSKI 1956; KOSTRZEWSKI, CHMIELEWSKI, JAŹDZEWSKI 1965: 268–269, 281–282, 304; cf. JAŹDZEWSKI 1981: 551, 560). This, on its part, resulted from a rather indiscriminate identification of the *Soudinoi* people, mentioned by Ptolemy, with the Sudovians.

This identification was also related to a theory of complete cultural and settlement stabilisation (cf. JAZDZEWSKI 1981: 628–629). This identification, however, does not consider the fact that the relation of Ptolemy, which described this part of European Sarmatia, was taken from an earlier work of Marinus of Tyre (POLASCHEK 1965: col. 695–696, 753–757; cf. REICHERT 2003: 569) and it concerns circumstances from the late 1st c. From this period only sparse and dispersed finds from settlements are known from the eastern extremity of Masuria and the basin of the River Czarna Hańcza (cf. OKULICZ-KOZARYN 1993: fig. 5), while there are no necropolises. Therefore, even if the discussed area in the late 1st c. was in fact the homeland of Ptolemy's *Soudinoi*, it is not possible, either, to relate barrow cemeteries to this people. Necropolises with earth and stone barrows appeared in the territory of the upper Czarna Hańcza in Phases B₂/C₁ and C_{1a} of the Roman Period (cf. ANTONIEWICZ 1961; 1963; ANTONIEWICZ, KACZYŃSKI, OKULICZ 1956; 1958; JASKANIS, JASKANIS 1961; JASKANIS 1961; 1962; ZIEMIŃSKA-ODOJOWA 1958; 1961a; 1961b; 1966; ŻUROWSKI 1958; 1961; 1963), that is, in the second half of the 2nd and in the early 3rd c. This means that they are some dozen years later than the relation of Marinus of Tyre. Even later, that is perhaps only in the developed phase of the Late Roman Period (C₂ – ca. AD 250–300), barrows with stone coatings and numerous cremation burials appeared in the north-western extremity of the territory which was related to the Sudovians – upon the River Gołdapa (cf. BUJACK 1885; STADIE 1919; SZYMAŃSKI, GODZIEBA 2006; SZYMAŃSKI 2008; cf. also ENGEL, IWANICKI, RZESZOTARSKA-NOWAKIEWICZ 2006a: 200; 2006b: 25).

This archaeological situation finds its analogy in the territories to the east of the River Neman (cf. SADAUSKAITĖ 1959; ANTANAVIČIUS 1969; BLIJUS 1983; SVETIKAS 1983), and farther off to the north-east, in Selonia (GRICIUVIENĖ, BUŽA 2007: 9–17; cf. MICHELBERTAS 2006). In the earlier period, that is, in the Early Roman Period, this entire territory was a “no cemetery” zone. It was perhaps to a various degree related to the Stroke-

-Decorated Pottery Culture, whose population also used burial rites which left no archaeologically recordable traces (cf. EGOREJČENKO 2006: 57–119). It seems therefore that the appearance of necropolises in this vast territory at the end of the 2nd c. and the fact that in the subsequent decades these necropolises assumed a rather similar form of barrow cemeteries may have resulted from similar cultural processes. Thus, it cannot be excluded that it was, at least at the beginning of the Late Roman Period (the first half of the 3rd c.), one cultural zone (NOWAKOWSKI 1995a: 76–80). Its individual parts – retaining the “common” barrow form of graves – may have formed their own nature later on, thus creating the Sudovian Culture (KACZYŃSKI 1976: 261–267; cf. ENGEL, IWANICKI, RZESZOTARSKA-NOWAKIEWICZ 2006a: 185, fig. 2; 2006b: 24–25, fig. 8), the East Lithuanian Barrow Culture (cf. TAUTAVIČIUS 1980: 83, fig. 3; 1996: 44–57, fig. 1; BLIJUNĖ 2006; VAITKEVIČIUS 2006), and the so-called Selonian barrows (cf. KAZAKEVIČIUS 2000; SIMNIŠKYTĖ 2006; GRICIUVIENĖ, BUŽA 2007: 9–26). A broad range of occurrence of barrows, which goes far beyond the putative “cradle” of the Sudovians, excludes the recognition of this form of graves as an unambiguous archaeological determinant of this people.

In conclusion, it must be said that there are no grounds to relate barrow cemeteries to the Sudovians. In the area where this people is located by written sources there are no early medieval sites which could be unequivocally considered as necropolises. For exactly the same reason, putative ancestors of the Sudovians – Ptolemy's *Soudinoi* – cannot be related to barrow cemeteries, either. “Barrows of the Sudovians” must therefore be considered as a scholarly myth, with resembles an equally a priori idea of “Great Sudovia.” Both these concepts, which were based on constructs which neglected chronology and geography, and almost completely disregarded archaeological evidence, should fall out of scholarly use at the same time. However, hitherto sad experience suggests that they will be fated to live for long.

Translated by Grzegorz Żabiński